

to investigate a significant amount of versatile questions without relying on scientific researches it was rather difficult. Only by attraction of a significant amount of sources it was possible to provide descriptions a complete substantial form. Similar research opens new opportunities for reconsideration of a problem of informational content of military and topographical descriptions of Ukraine in the late 40th - early 50th of XIX century.

Keywords: *military and topographical descriptions; source base; program; written documents.*

REFERENCES

1. Andreev N. V. (1963), Geographical works of general-staff officers (1836-1868) and their value for geography development in Russia, Abstract of thesis for the degree of candidate of geography sciences, Moscow, 18 p.
2. Bobrov I.V. Filatov V. N. (2012), The history of formation of military and topographical service of Russia, Geoprofi, 14, pp. 5-11.
3. State archive of Autonomous republic Crimea, fond 26, opys 1, sprava 15251, 158 p.
4. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1859, Volynskaja gubernija 3, 158 p.
5. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1848, Kievskaja gubernija, 1, 253 p.
6. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1849, Tavricheskaja gubernija, 2, 225 p.
7. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1851, Chernigovskaja gubernija, 2, 183 p.
8. Glushkov V. V. (2007), The history of military cartography in Russia. XVIII - the beginning of XX century, Moscow, 528 p.
9. Esakov V.A. (1964), The Russian geographical researches of the European Russia and the Ural XIX - the beginning of XX centuries, Moscow, 175 p.
10. Lukashevich A.M. (2012), The western boundary region in military strategic plans of Russian Empire, Minsk, 359 p.
11. Novokshanova-Sokolovskaja Z.K. (1967), Cartographic and geodetic works in the Russian Empire in XIX - the beginning of XX century, Moscow, 265 p.
12. Papkovskij P.P. (1983), From the history of geodesy, topography and cartography in Russia, Moscow, 158 p.
13. Postnikov A.V. (1989), The development of large-scale cartography in Russia, Moscow, 229 p.
14. State archive of Chernigov region, fond 128, opys 1, sprava 11135, 51 p.
15. The program for military and statistical reviews of provinces and regions of the Russian Empire, (1847), 24 p.
16. State archive of Chernigov region, fond 128, opys1, sprava 11135, 168 p.
17. Rychkov S.Yu. (2006), Depot of cards and quartermaster unit on the eve of Patriotic war, Military-historical magazine, 4, pp. 35-39.
18. Sossa R. I. (2000), History of mapping of the territory of Ukraine. From the most ancient times to 1920, «Naukova dumka», 246 p.
19. State archive of Zhitomir region, fond 263, opys 1, sprava 1595, 421 p.

© Петрова Інна

Надійшла до редакції 16.09.2013

УДК 94: 329. 15] (477. 82) "1988 - 1989"

ЧУРА ВАСИЛЬ,

кандидат історичних наук, доцент, викладач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Львівської державної фінансової академії

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМІТЕТ КПУ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ВІДРОДЖЕННЯ КРАЮ НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.

Одним із ключових наслідків запровадження політичної реформи в СРСР у рамках перебудовних новацій зразка 1988 р., стало відродження національної свідомості українства, котре послаблювало політичні засади правлячої КПРС-КПУ та спричиняло її активну протидію спробам відновлення державної самостійності України. Найбільш гостро ці процеси розгорталися в Західній Україні, де етнічне самоусвідомлення було домінантним. Відтак наукова розвідка встановлює причини та простежує динаміку розгортання національно-релігійного відродження серед патріотично налаштованої громадськості Закарпатської області УРСР на тлі його сприйняття комуністичним керівництвом регіону наприкінці 1980-х рр.

Ключові слова: *перебудова; гласність; національно-визвольний рух; релігійне відродження; КПРС-КПУ; комуністичний протистій; державність України.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. У другій половині 80-х рр. ХХ ст. системна соціально-економічна криза в Радянському Союзі ініціювала

перебудову, котра передбачала застосування елементів ринкового господарства у функціонуванні виробничого механізму СРСР. Несумісність комуністичного механізму СРСР.

№ 5 (125) вересень-жовтень 2013 р.

тичної економіки із законами ринкового розвитку спричиняла стрімке погіршення матеріального становища громадян країни. Наслідком цього стало запровадження політичної реформи в країні на XIX Все-союзній партійній конференції в 1988 р. З метою збереження владного монополізму та надання правлячій КПРС статусу демократичної партії, було зроблено спробу фіктивної передачі влади в руки радянських інституцій під пильним компартійним патронатом. Це призводило до наростання антикомуністичного, а згодом національно-визвольного та релігійного руху. Найбільш сприятливою з точки зору розгортання антиімперських настроїв була політика гласності, яка вносила на поверхню чисельні компартійні злочиння минулих десятиліть. Зробивши їх надбанням широкої громадськості, остання спричиняла відновлення знівельованого комуністичним режимом почуття національного патріотизму, а відтак покликала до життя чисельні невідконтрольні КПУ товариства, спілки та об'єднання.

Поряд із цим, розвиток гласності ставав чинником стрімкого релігійного ренесансу. Особливо гостро він розгортався в західному регіоні УРСР, де стійкі греко-католицькі засади зумовлювали бурхливе розгортання національно-демократичного руху. Хоча компартійна доктрина й відкидала християнське віровчення, комуністична верхівка таємно підтримувала Російську православну церкву (РПЦ), оскільки остання була лояльним виразником духовної єдності слов'янських народів, що цілком влаштувало офіційну владу. Українська греко-католицька церква (УГКЦ) стояла на державницьких позиціях, а відтак перебувала під заборонаю, зазнаючи постійних утисків та переслідувань. Значну кількість її духовенства, храмів, церковного майна було передано в підпорядкування РПЦ, що приводило до виникнення протиріч між віруючими двох християнських конфесій. Ключовим фактором, який вагомо сприяв наростанню релігійного самоусвідомлення жителів західних земель України, стало відзначення 1000-ліття хрещення Київської Русі, яке РПЦ за мовчазної підтримки партійно-державного апарату провела в 1988 р. у Москві за своїм сценарієм.

Спеціальних наукових досліджень, присвячених питанням взаємовідносин комуністичної влади та національно-демократичних і релігійних громад західних областей УРСР, обмаль. Однак саме наростання антикомуністичного руху на західноукраїнських теренах наприкінці 1980-х рр., не в останню чергу уможливило відновлення державної самостійності України на початку 90-х ХХ ст. Джерельну базу дослідження становлять таємні, неопубліковані партійні матеріали, що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області та періодичні видання того часу.

Метою наукової розвідки є встановлення реакції компартапарату на розвиток національного та релігійного відродження Закарпаття вказаного періоду.

Виклад основного матеріалу. Історично відбулося так, що територія Західної України склалася із чотирьох українських етнічних регіонів: Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття. Перебування останнього в складі Австро-Угорської монархії, а згодом Чехословацької Республіки породило строкатий етнічний склад, котрий спричинив відмінності в розгортанні національно-демократичного руху в регіоні. Після входження західноукраїнських земель до складу УРСР, компартійна верхівка особливо пильно контролювала міжнаціональні відносини в Закарпатті. Багатонаціональна область була полігоном демонст-

рування переваг інтернаціональної доктрини КПРС, що уможливлювало безболісне протікання русифікації закарпатців. Потроєна політика зросійщення корінного населення - українців, суворе регламентування діапазону національного розвитку угорців, чехів, словаків та румунів ставали причинами часткової втрати національної автентичності мешканців краю. Як наслідок, національно-демократичне та релігійне відродження на зламі 80 - 90-х рр. ХХ ст. розгорталося повільніше, аніж на галицько-волинському та буковинському теренах. Однак і воно не було позбавлене антикомуністично-державотворчих ознак.

Для прикладу, 5 квітня 1988 р. командувач військами Західного прикордонного округу, генерал-лейтенант КДБ В. Стус, виступаючи на партійному зібранні, відзначав урівноваженість міжетнічних стосунків у регіоні. Тому він закликав місцевий компартійний апарат не допускати впливу націоналістичних настроїв Чехословаччини, Угорщини та Польщі, антидержавна громадськість яких сприймає демократизацію в СРСР як можливість реставрації буржуазного устрою. Доповідача турбувало наповнення регіону антирадянською і релігійною літературою та комп'ютерно-копіювальною технікою. Використовуючи родинні зв'язки, 70 громадян угорської, чеської та румунської національностей здійснили нелегальну спробу назавжди покинути СРСР. У зв'язку із цим виступаючий пропонував посилити політико-виховну та інтернаціональну роботу в прикордонних районах, де в місцевих мешканців поняття державного кордону було розмитим [1, арк. 4-26]. Його думку продовжив начальник обласного КДБ В. Тарновецький. Він радив боронити мешканців Закарпаття від ескалації антирадянщини в сусідніх державах, не допускати впливу закордонних організацій "Міжнародна солідарність", "Всесвітня антикомуністична ліга" та "Антибільшовицький блок народів", статутні принципи яких йшли врозріз із положеннями лєнінської міжнаціональної політики [2, арк. 26-54].

30 липня 1988 р. таємна* директива Закарпатського обкому констатувала діяльність 2 тис. новостворених молодіжних організацій музичного та спортивного спрямування. Серед них об'єднання "Вогник", Клуб шанувальників рок-музики, Товариство самодіяльної пісні, Спілка знавців угорської мови і літератури, краєзнавче товариство "Кругозір", екологічне товариство Ужгородського університету тощо. Вивчивши їх практику, секретар міськкому І. Машков уважав зайвим створення контрпропагандистських груп [3, арк. 8]. Він зазначав: "Випадків переходу до політичних форм роботи серед неформалів не зафіксовано". Однак автор застерігав, що деякі письменники та журналісти подають суб'єктивне тлумачення подій на основі тенденційно підібраних фактів. В Ужгороді, Мукачевому, Хусті, Сваляві, Виноградівському, Тячівському та Іршавському районах мали місце випадки переходу окремих громадян на позиції критиканства й демагогії, які були вчасно локалізовані. Щоб не допустити подальшого "переродження", обкомівці наказували проводити зустрічі працівників партапарату й співробітників УВС та КДБ з активом суспільно нестійких об'єднань, де схилити молодіжне середовище до участі в аполітичних заходах [4, арк. 1-7].

У порівнянні з повільним розгортанням національно-демократичного руху, релігійний ренесанс відбувався помітніше, прокладаючи шлях патріотично

* тут і далі розуміються матеріали з грифом "секретно"

налаштованому українству краю. Якщо етнічна асиміляція привела до притлумлення національної ідентифікації українців Закарпаття, то їхнє релігійне коріння залишалося автентичним. Позаяк УГКЦ завжди була виразником державотворчих прагнень українців, зародження національно-визвольного руху мало релігійне підґрунтя. А вже в 1930 р. 47 % населення регіону - це прихильники Української греко-католицької церкви, 15 % - Сербської православної. Решта - прибічники латинської та протестантської конфесій, також католицького спрямування. Упродовж 1939-1988 рр. насильницьке вкорінення російського православ'я через місцевий спротив, посилений підтримкою католицьких ієрархів Угорщини та Чехословаччини, проходило болісно. Однак стараннями комуністів у 1988 р. у лавах УГКЦ залишилося 15 тис. віруючих, 50 священників та 20 ченців [5, арк. 18-19].

Активізацію релігійно-національного симбіозу вперше відзначав 17 грудня 1987 р. секретар ЦК КПРС Ю. Єльченко. З трибуни пленуму обкому він говорив: "У зв'язку з наближенням 1000-ліття хрещення Русі, католицькі церковники у змові з націоналістичними угрупованнями на заході, намагаються посилити вплив серед наших людей" [6, арк. 11]. 13 вересня 1988 р. відділ агітації обкому фіксував проживання греко-католиків у тридцяти селах Ужгородського, Виноградівського, Іршавського, Мукачівського, Перечинського районів та Ужгорода й Мукачєвого. Звіди надійшло 53 вимоги офіційного визнання Української греко-католицької церкви та повернення її реквізованого майна. Не менш інформативним було застереження щодо зусиль священників Маргатича, Мадяра, Семедія, Головача, Отрутая, Шепи, Гафича ослабити засади РПЦ, лобіюючи в розмовах із парафіянами майбутню можливість реєстрації католицьких общин. Для цього 7 серпня 1988 р. священнослужителі зробили спробу самовільно відновити діяльність Боронявського монастиря в Хустському районі. Документ інформував, що завдяки участі правоохоронних органів цей захід удалося ліквідувати й не допустити участі в ньому кількох тисяч паломників із Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей [7, арк. 98-102].

Острах партійної верхівки викликала симпатія віруючих до Ватикану та антипатія до Московської патріархії. Тим більше, що в ЧССР відбулося скорочення православних общин із 288 до 80 парафій [8, арк. 26]. Тому в рамках програми "Атеїзм" розпочала роботу група досвідчених комуністів-ідеологів. Чотирьох священників попереджено письмово, 465 членів церковного активу отримали усні застереження, 25 із них притягнуто до адміністративної відповідальності. За інформацією керівника Ради у справах релігій В. Івашковича, 9 листопада 1988 р. задоволено клопотання сімнадцяти общин РПЦ щодо реєстрації її приходів. 11 аналогічних звернень прихильників УГКЦ відхилено [9, арк. 17-21]. Реалізуючи волю партпарату, ЗМІ продовжували лякати громадян "незалежною унією". 24 жовтня телебачення показало програму "Ради істини", під час якої уніатство засудили його колишні сповідники - оправавлені священники УГКЦ [10, арк. 27]. Обласна газета "Закарпатська правда" назвала одного із подвижників греко-католицизму Й. Терелю "смердючим злочинцем" [11]. Іршавська районка "Нове життя" в грудні 1987 р. надрукувала статтю "Цього забути не можна" директора СШ № 7 В. Керечанина [12]. 23

січня 1988 р. ця "наукова розвідка" отримала продовження в статті того ж автора "Ще раз про унію". Дослідник намагався довести, що в роки Другої світової війни греко-католицькі священники під час сповіді вивідували інформацію про комуністів і розголошували її угорській окупаційній владі [13].

У 1989 р. національно-релігійне відродження краю набирало обертів. Наприклад, неоднозначну оцінку отримали міжнаціональні стосунки в регіоні у виступі секретаря обкому С. Туряниці під час засідання новоутвореної ідеологічної комісії 23 лютого 1989 р. Він говорив, що міжнаціональні взаємини загострили контури проблем регіону, а ідеологічні працівники виявляють розгубленість перед активізацією екстремістських елементів [14, арк. 15-17]. 23 березня 1989 р. перший секретар обкому Г. Бандровський оприлюднив національний склад закарпатського партпарату: 82,4% - українці, 3,2% - росіяни, 7,1% - угорці, 0,7% - румуни, 1,5% - інші національності, наголосивши, що це ознака відсутності міжнаціональних проблем у регіоні [15, арк. 10-14]. Під час зустрічі партпарату з Генеральним секретарем УСРП К. Гросом 3 квітня 1989 р. перший секретар обкому зазначав, що кожна п'ята родина в області інтернаціональна. Функціонували угорська секція при Обласній організації письменників, кафедра угорської філології в УжДУ, Товариство радянсько-угорської дружби, 50 угорських шкіл, 63 дитсадки, 600 колективів художньої самодіяльності, Центр хунгарології, Товариство угорської культури, 11 самодіяльних об'єднань, альманах "Річні кільця". Угорською мовою виходили обласна та районні газети накладом у 138 тис. примірників та 130 тис. книг. У відповідь на це керівник угорських комуністів зазначав, що минулими десятиліттями доля 170 тис. угорців, які проживали в Закарпатті, оточувалася мовчанням та забуттям. А формалізм та стереотипи не завжди позитивно відображалися на міжнаціональних відносинах в Закарпатті [16, с. 12-25].

Зазначені негативні для партпарату тенденції знайшли своє відображення у створенні Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) - національного осередку угорської громади, метою якого було розширення політичних прав угорців. Його формування компартійці початково сприйняли як угорську альтернативу НРУ. 26 лютого 1989 р. в Ужгороді в приміщенні лекторію товариства "Знання" відбулися установчі збори. У присутності 400 учасників було прийнято рішення про створення "Підкарпатського товариства угорської культури", більш званого як ТУКЗ. Головою обрано викладача УжДУ Ш. Фодо. Створено раду з 47 осіб та обрано 7 осіб президії. До неї увійшли Ю. Дупка, Л. Балла, З. Ковач, Й. Шодо. За повідомленням секретаря Берегівського РК Г. Вереша, 19 березня 1989 р. відбулося створення місцевої філії ТУКЗу, яке пройшло в антикомуністичному дусі [17, арк. 38-41]. Підтримувані ЗМІ Угорщини, члени ТУКЗу вимагали від партійної влади автономного самовизначення, роз'єднання двомовних шкіл та дитсадків, розширення діапазону культурного розвитку, повернення угорських найменувань адміністративним центрам, установлення пам'ятників національним героям Угорщини. Назвавши членів організації національно замкнутими, обласний компартійний очільник 5 червня 1989 р. закликав не допускати проявів націоналізму й запобігати проявам консолідації угорського та українського екстремізму [18, арк. 15-16].

Так само неоднозначно склалися відносини радянської влади із румунським населенням. Попри те, що в області існувало 52 румунські художні колективи, 13 листопада 1989 р. на засіданні бюро обкому директор видавництва "Карпати" В. Данканич порушив питання невідповідності розташування молдовських шкіл у районах, заселених румунами. За його словами, це викликало обурення останніх і спричинило національне протистояння. Проте перший секретар Тячівського району Ю. Левко заперечував доповідачу, наголосивши, що минулими десятиліттями політична орієнтація відбувалася у бік МРСР, а не СРР, а відтак "ми не готові вирішувати дане питання". "Однак процеси молдованізації румунського населення викликали його гостре незадоволення і спричиняли антивладну активізацію румунської інтелігенції," - ішлося в секретній інформації обкому від 6 червня 1989 р. [19, арк. 16]. Така ж ситуація відбувалася і з німецькими, чеськими та словацькими громадами, національний розвиток яких концентрувався в десяти, семи та п'яти національних осередках відповідно [20, арк. 13]. Неувага компартапарату до їхнього національного становища в умовах демократизації суспільства набирала ознак міжнаціональної ворожнечі. Серед угорських та румунських громад спостерігалися автономістичні прагнення, вони вимагали роз'єднання двомовних навчальних закладів, прагнули перейменування молдовських шкіл у румунські та введення латинського шрифту. Аналогічно й німецькі та словацькі громади також виступали за розширення своїх національних прав. Незважаючи на це, керівник комуністів Свалявського району Г. Кеменяш нагадував, що мовою міжнаціонального спілкування є російська, а тому інтенсивно розвивати треба саме її [21, арк. 40-44].

У площині розвитку українського національно-демократичного руху, 31 липня 1989 р. постановою бюро обкому закликала "розгорнути діалог з усіма суспільними осередками" [22, арк. 2]. Його істинне "розгортання" засвідчував протокол засідання ідеологічної комісії обкому від 13 серпня 1989 р. У промовах запрошених членів ініціативної групи створення НРУ П. Скунця та Ф. Кривіна хоча й не відчувалося радикального антагонізму, притаманного діяльності неформальних осередків Галичини, Волині та Буковини, проте лунала констатація сорокарічної компартійної безпорадності у вирішенні соціально-економічних та національних проблем. На запитання другого секретаря Іршавського райкому І. Грицака, чому не розгортати перебудову в рамках уже існуючих структур, доповідачі відповіли, що вони скомпроментували себе за сімдесят років радянської влади і втратили народну довіру [23, арк. 35-39]. Протидія партпарату посилилася після офіційного оформлення регіональної організації НРУ. 7 серпня 1989 р. за ініціатииви обласної організації Спілки письменників Закарпаття в Ужгороді було обрано ініціативну групу в складі 17 осіб та проведено 5 засідань. Розглядалися питання розширення сфери функціонування української мови, покращення соціально-економічного та екологічного становища, міжнаціональні проблеми краю. Констатувалася компартійна неспромога ефективно вирішувати зазначені проблеми, а відтак необхідність встановлення громадського контролю за діяльністю КПРС. Останнє прикінцево впевнило партію в опозиційності закарпатської філії НРУ. Як наслідок, 11 серпня членів ініціативної групи було запрошено на розмову із ідеологічною комісією об-

кому, під час якої перші "взяли на себе зобов'язання не відступати від лінії партії та не допускати екстремізму" [24, арк. 40-41].

Однак подальший розвиток подій засвідчив ефемерність обіцяного. 31 липня 1989 р. відбулися збори щодо виборів ініціативної групи утворення НРУ. Її очолили секретар парторганізації Спілки письменників Закарпаття В. Басараба та її член П. Скунець. На зборах був присутнім Л. Балла - один із організаторів ТУКЗу, який закликав до створення української національної спілки. Виступи рухівців П. Чучки, Ю. Керекеша, І. Чендея, Ф. Мшанича зводилися до вислову останнього: "Партійний апарат нас русифікував і завів у могилу". Обурення присутніх викликали слова першого секретаря Іршавського РК І. Галаса, котрий казав на адресу ТУМу: "Я цю заразу в район не пушу!" та вислів генерального директора ВО "Тиса" І. Ознобкіна, який заявляв, що українська мова годиться лише для спілкування на кухні [25, арк. 20-26]. 23 вересня за участі львівського представника НРУ Бурлакова відбулася установча конференція Руху в Ужгороді. Раніше проголошені Хустська районна (керівник - М. Джанда) й Ужгородська міська організації НРУ, що нараховували 200 активістів, до проведення обласної установчої конференції вважалися осередками Львівської регіональної організації НРУ. Соціальною базою Спілки були українська творча інтелігенція, інженерно-технічні представники, освітяни, медики та робіничо-селянське середовище [26, арк. 17-19]. Серед них: професор УжДУ Я. Штернберг, кандидат біологічних наук М. Бедей, робітник із Ужгорода І. Перечинський, робітник з Іршави І. Бегеш, робітник із Мукачєвого М. Тиводар, робітник із Перечина А. Кравцов, медичні працівники з Мукачєвого Є. Деркач та Л. Костик, письменник із Ужгорода Ф. Кривін, журналіст І. Андрійчук [27, арк. 32-38].

Флагманом розростання національно-демократичного руху був Ужгородський університет. Опозицію тут очолювали голова ТУМу доктор філологічних наук, професор П. Чучка та керівник ТУКЗу викладач Ш. Фодо. Ставали помітними їхні розбіжності у публічних виступах із керівником парткому університету І. Корнічуком. В очах громадськості велелюдне й цікаві зібрання ТУМу і ТУКЗу все більше політизувалися й виходили за межі просвітницької діяльності. Вони вигідно вирізнялися на тлі малочисельних формальних партійних засідань. Дійшло до того, що голова парткому отримав догану за "недоліки політичної роботи серед колективу університету" й був попереджений про невідповідність займаній посаді [28, арк. 27-30].

Наприкінці листопада начальник УВС області В. Сірик отримав завдання обкому підготувати матеріали для дискредитації лідерів НРУ, ТУКЗу й ТУМу [29, арк. 43]. Тоді ж секретаріат обкому оголосив результати спільного соціологічного опитування Академії суспільних наук при ЦК КПРС та київської ВПШ щодо сприйняття мешканцями Закарпаття діяльності НРУ. На основі цього було зроблено висновок: громадськість області негативно сприйняла ідею створення Руху - організації, яка робить спробу стати надпартією, спрямовує перебудову в русло мітингової демократії та безплідних дискусій [30, арк. 14]. Ця очевидна неправда проявилася після аналізу таємної депеші обкому в ЦК КПУ від 25 серпня 1989 р. Партію неабияк турбувала не тільки наростаюча популярність Руху, але і його консолідація із ТУКЗом.

Об'єднані антикомуністичними настроями спілчани проводили колективні зустрічі з населенням, мали місце особисті контакти керівників, рухівці надавали моральну й матеріальну підтримку членам ТУКЗу. Спокою не давали також співпраця ТУКЗу із київською та львівською філіями НРУ. Троє активістів НРУ угорської національності отримали запрошення на республіканський з'їзд Руху. Тому партпарат націлював підлеглих установити тісні зв'язки з комуністами - членами цих організацій - і через них ослаблювати суспільний вплив як НРУ, так і ТУКЗу [31, арк. 15-19].

4 вересня 1989 р. обком скерував у ЦК КПРС секретну інформацію щодо наростання міжнаціональних проблем у Закарпатській області. Вона ще раз підтвердила цілковиту відсутність широко задекларованого оновлення засад комуністичної міжнаціональної політики. Діяльність ТУКЗу розцінювалася як "перехоплення ініціативи в партії щодо вирішення нагальних проблем регіону". Відродження етнічної самоідентифікації угорців подавалося як тиск на партійні органи та спроби вийти з-під їхнього контролю. Офіційні інстанції та періодичні видання Угорщини звинувачувалися в необ'єктивності та упередженості. Грошова й моральна підтримка, котру надавали більш як 70 державних і політичних діячів Угорщини, та їхні контакти з керівниками ТУКЗу трактувалися як дискредитація УСРП та втручання у внутрішні справи СРСР. Консолідація ТУКЗу і НРУ тлумачилася як антикомуністичний рух та антидержавна коаліція націоналістичного ґатунку [32, арк. 20-24].

Розгортання українського мітингового марафону в Закарпатській області не було таким бурхливим та насиченим подіями, як в інших регіонах Західної України. Однак без нього не обходилося. 15 березня в Ужгороді на площі Возз'єднання ТУКЗ організувало двотисячний мітинг із нагоди 140-ї річниці подій Угорської революції 1848-1849 рр. 19 березня в Береговому мало місце велелюдне урочисте проголошення місцевої філії ТУКЗу [33, арк. 7-10]. 16 вересня 1989 р. в Мукачевому за ініціативи краєзнавчого об'єднання імені О. Митрака на стадіоні "50-річчя Жовтня" відбувся чотиригодинний екологічний мітинг, у якому взяли участь півтори тисячі осіб. Серед 35 виступаючих були керівники НРУ П. Скунець та П. Матола, рухівські активісти Є. Деркач, О. Шайдрова, Б. Левинець, С. Бобинець, І. Котурбан і представник Української асоціації захисту природного середовища П. Шеремет. Вони звинувачували партійне начальство в недобросовісному виконанні обов'язків, закликали голосувати на виборах до Верховної Ради УСРП за висуванців НРУ [34, арк. 13-17].

Вектор релігійного відродження краю був схожим із галицьким зразком. Поставши на гребні відзначення 1000-ліття хрещення Київської Русі, прокатолицький релігійний фактор був одним із чинників національно-демократичного руху й закономірно вплив на нього, живлячи останній системною підтримкою патріотично налаштованого українства Закарпаття. Незважаючи на поширення протестантизму, легалізаційний рух УГКЦ був потужним імпульсом національно-визвольного руху, позаяк його ключовим носієм був український народ.

За повідомленням заступника голови облвиконкому З. Сухана від 28 липня 1989 р., у дорадянській період 49,6% населення Закарпаття сповідували греко-католицизм, 15,4% - православ'я, 14,3% - іудаїзм, 10,3% - протестантизм, 9,3% - римо-католицизм. Діяло понад 500 уніатських церков та 70

православних общин. Сьогодні функціонує 641 громада РПЦ - 71,1% від загальної кількості прихожан. Поряд із цим 84 общини реформаторської церкви, 47 римо-католицької, 61 протестантська (ЄХБ, АСД, ХВЕ), 1 методистська, 3 іудейських. Шістдесят вісім священиків та двадцять ченців УГКЦ діяли нелегально, будучи, за словами автора, "інструментом антирадянської політики Ватикану" [35, арк. 42-47]. 25 червня 1989 р. Г. Бандровський констатував: "На політичній атмосфері області відчутно позначилися спроби лідерів колишньої української греко-католицької церкви легалізувати уніатство". За його словами, прояви активізації УГКЦ траплялися у 70 населених пунктах Ужгородського, Мукачівського, Перечинського, Тячівського, Іршавського, Виноградівського, Рахівського, Хустського, Воловецького районів. Від 500 віруючих із 12 сіл надійшло 100 колективних заяв про реєстрацію їхніх громад. Лідери УГКЦ І. Маргітич, І. Семедій, П. Мадяр, В. Худа, М. Бескід, С. Гафич збільшили кількість літургій біля закритих церков, де заявляли про незаконність ліквідації їхньої конфесії в 1949 р., закликали до відновлення діяльності, незважаючи на владну заборону, висловлювали неприязнь до РПЦ та її кліру, підбурювали самозахоплення колишніх храмів, погрожували голодуванням та літургіями перед обкомом партії, вимагали дозволу проводити богослужіння в церквах РПЦ та РМЦ [36, арк. 44]. Їхні прагнення підтримували активісти НРУ й знані релігієзнавці УжДУ М. Болдичар та І. Тимченко, які висували пропозицію повернення УГКЦ ужгородського Кафедрального храму й приміщення бібліотеки університету - колишнього центру греко-католицької єпархії [37, арк. 60].

З метою привернення уваги закордонної громадськості до "уніатського питання" в СРСР єпископ І. Гловач, перебуваючи в Угорщині, зустрічався з примасом РКЦ кардиналом Л. Пашкаї, а священик П. Мадяр, відвідавши ЧССР, контактував із місцевим греко-католицьким єпископом Я. Гиркою. Єпископ І. Маргітич зустрічався в Москві з експрезидентом США Р. Рейганом. Резюме їхніх розмов: у разі легалізації УГКЦ 50% віруючих РПЦ повернуться в унію [38, арк. 2].

Ознайомлюючи членів ідеологічної комісії обкому з релігійною ситуацією наприкінці року, заступник голови облвиконкому З. Сухан 11 жовтня 1989 р. відзначав активізацію громад УГКЦ у 87 селах Закарпаття. За його словами, утворилося 12 центрів відродження католицизму, звідки подано 21 заяву про відновлення діяльності греко-католицьких храмів. Це Ужгород, Мукачеве, Імстичево, Росош, Вільшанки, Білки, Боронява. Доповідач прогнозував самовільне захоплення храмів та розподіл церковного майна РПЦ. Він вимагав від Уповноваженого у справах релігії В. Івашковича сприяння тому, щоб у ці населені пункти скеровувалися найбільш досвідчені православні священики. Органам МВС і КДБ рекомендувалося посилити контроль за дотриманням законодавства про культу, а партійним організаціям на місцях активізувати профілактичну роботу з активом УГКЦ [39, арк. 38-39]. Визнавши те, що до 1949 р. греко-католицькі громади охоплювали 64% населення краю, ідеологічний керівник обкому С. Турияниця 17 листопада 1989 р. скеровував партпарат до локалізації їхніх громад. Із цього видно, що комуністичний режим сприймав легалізаційний рух УГКЦ як політичну акцію, скеровану на ослаблення позицій православ'я, а відтак розці-

нював її як антиросійську й антидержавну. Як наслідок, компартійна верхівка планувала, заручившись підтримкою ієрархів РПЦ, розгорнути кампанію дискредитації лідерів УГКЦ, на що й був скерований робочий план № 0496 від 16 вересня 1988 р. "Про активізацію діяльності прихильників уніатства та заходи щодо її нейтралізації" [40, арк. 44-49]. Комуністів турбувало й те, що, за даними РПЦ, 25 % її прихожан були прихованими прихильниками УГКЦ, особливо в 13 селах, де православні священники скомпроментували себе негідною поведінкою або були колишніми уніатами. Для ослаблення позицій УГКЦ обком вів постійний діалог із православним духовенством, дозволив реєстрацію 20 громадам РПЦ, 20 общинам єговістів, євангелістів, баптистів, адвентистів, п'ятдесятників та семи громадам РКЦ [41, арк. 2]. Натомість 15 аналогічних прохань греко-католиків відхилено. Створення прес-центрів при всіх МК і РК, котрі інформували обком щодо розгортання релігійного відродження в греко-католицькому середовищі, посилено організацією пропагандистських груп, які працювали з прихожанами на місцях та діяльністю 31 комісії при райвиконкомах. Профілаковано понад 900 віруючих, 96 поперечно, 300 оштрафовано, 80 адміністративно покарано. До карної відповідальності притягнуто активістів УГКЦ Й. Терелю, С. Федора, М. Білея [42, арк. 3]. Роботу координував другий секретар обкому з однією метою: не допустити трансформації легалізаційних проявів УГКЦ в антикомуністичний, а відтак національно-визвольний рух [43, арк. 18-19].

Висновок

Таким чином, комуністична влада Закарпаття наприкінці 80-х рр. ХХ ст. сприймала національно-демократичне та релігійне відродження регіону як загрозу власній політичній монополії. Партийна номенклатура докладала всіх зусиль для того, щоб загальмувати динаміку його розгортання, позаяк останнє набирало яскраво виражених антикомуністичних ознак. Діапазон інструментарію компартійного протистояння охоплював як інформаційний тиск, підкріплений адміністративним ресурсом, так і силові методи впливу на основі результатів діяльності спецслужб. Однак, як свідчив подальший розвиток політичних подій, наростання національно-релігійного відродження спричинило розгортання визвольного руху, котрий, не в останню чергу, уможливив відновлення державної самостійності України.

Чура Василь,

кандидат исторических наук, доцент, преподаватель кафедры социальных и гуманитарных дисциплин Львовской государственной финансовой академии

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСТНИЙ КОМИТЕТ КПУ В УСЛОВИЯХ НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІОЗНОГО ВОЗРОДЖЕННЯ КРАЯ В КОНЦЕ 80-х рр. ХХ в.

Одним из ключевых последствий внедрения политической реформы в СССР в рамках перестроечных новаций образца 1988 г., было возрождение национального сознания украинцев, которое ослабляло политические основы правящей КПСС-КПУ и становилось причиной ее активного противодействия попыткам возобновления государственной самостоятельности Украины. Наиболее остро эти процессы разворачивались в Западной Украине, где этническое самосознание было доминантным. Поэтому научная статья определяет причины и проследивает динамику национально-религиозного возрождения среди патриотически настроенного населения Закарпатской области УССР на фоне его восприятия коммунистическим руководством региона в конце 1980-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: перестройка; гласность; национально-освободительное движение; религиозное возрождение; КПСС-КПУ; коммунистическое противодействие; государственность Украины.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Закарпатської області (далі - ДАЗО). Ф. 1 (Закарпатський обком Компартії України). - Оп. 30. - Спр. 59. - Арк. 4 - 26.
2. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 59. - Арк. 26 - 54.
3. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 91. - Арк. 8.
4. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 67. - Арк. 1 - 7.
5. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 85. - Арк. 18 - 19.
6. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 66. - Арк. 11.
7. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 58. - Арк. 98 - 102.
8. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 85. - Арк. 26.
9. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 96. - Арк. 17 - 21.
10. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 30. - Спр. 85. - Арк. 27.
11. Рішко М. "Пророк" у вишиваній сорочці / М. Рішко // Закарпатська правда. - 1988. - 29 січня. - С. 2.
12. Керечанин В. Цього забути не можна / В. Керечанин / Нове життя. - 1987. - 23 грудня. - С. 3.
13. Керечанин В. Ще раз про унію / В. Керечанин // Нове життя. - 1988. - 23 січня. - С. 3.
14. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 54. - Арк. 15 - 17.
15. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 10 - 14.
16. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 52. - Арк. 12 - 25.
17. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 38 - 41.
18. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 15 - 16.
19. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 16.
20. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 13.
21. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 54. - Арк. 40 - 44.
22. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 19. - Арк. 2.
23. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 54. - Арк. 35 - 39.
24. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 54. - Арк. 40 - 41.
25. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 74. - Арк. 22 - 26.
26. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 17 - 19.
27. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 74. - Арк. 32 - 38.
28. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 74. - Арк. 27 - 30.
29. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 54. - Арк. 43.
30. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 14.
31. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 15 - 19.
32. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 20 - 24.
33. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 74. - Арк. 7 - 10.
34. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 64. - Арк. 13 - 17.
35. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 42 - 47.
36. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 44.
37. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 60.
38. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 2.
39. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 3.
40. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 18 - 19.
41. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 64. - Арк. 13 - 17.
42. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 63. - Арк. 44.
43. ДАЗО. Ф. 1. - Оп. 33. - Спр. 59. - Арк. 15 - 16.

Chura Vasyl

*Ph.D. in History, lecturer in social sciences and humanities
Lviv State Academy of Finance*

ZAKARPATTIA COMMITTEE OF THE CPSU IN A NATIONAL-RELIGIOUS REVIVAL OF THE LATE 1980s. XX CENTURY

One of the key consequences of the introduction of political reforms in the USSR within the framework of perebudovnih innovations, was the revival of Ukrainian national consciousness, which weakened the political principles of the ruling CPSU-CPU and caused his active opposition to attempts to restore the state independence of Ukraine. The most poignant of these processes have been deployed in Western Ukraine, where ethnic consciousness was dominant. Therefore, scientific exploration sets causes and traces the dynamic deployment of national-religious revival among patriotic minded public of zakarpatska oblast of Ukrainian SSR against the background of its perception by the communist leadership in the region in the late 1980-ies.

Keywords: *perestroika; publicity; national liberation movement; religious revival; CPSU-CPU; communist resistance; statehood of Ukraine.*

REFERENCES

1. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 59, arkush 4 - 26 (ukr).
2. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 59, arkush 26 - 54 (ukr).
3. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 91, arkush 8 (ukr).
4. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 67, arkush 1 - 7 (ukr).
5. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 85, arkush 18 - 19 (ukr).
6. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 66, arkush Арк. 11 (ukr).
7. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 58, arkush 98 - 102 (ukr).
8. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 85, arkush 26 (ukr).
9. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 96, arkush 17 - 21 (ukr).
10. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 30, sprava 85, arkush 27 (ukr).
11. Rishko M. (1988), Zakarpatska pravda, January 29, p. 2 (ukr).
12. Kerechany V. (1987), Nove zhyttia, December 23, p. 3 (ukr).
13. Kerechany V. (1988), Nove zhyttia, January 23, p. 3 (ukr).
14. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 54, arkush 15 - 17 (ukr).
15. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 10 - 14 (ukr).
16. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 52, arkush 12 - 25 (ukr).
17. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush 38 - 41 (ukr).
18. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 15 - 16 (ukr).
19. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 16 (ukr).
20. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 13 (ukr).
21. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 54, arkush 40 - 44 (ukr).
22. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 19, arkush 2 (ukr).
23. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 54, arkush 35 - 39 (ukr).
24. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 54, arkush 40 - 41 (ukr).
25. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 74, arkush 22 - 26 (ukr).
26. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 17 - 19 (ukr).
27. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 74, arkush 32 - 38 (ukr).
28. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 74, arkush 27 - 30 (ukr).
29. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 54, arkush 43 (ukr).
30. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 14 (ukr).
31. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 15 - 19 (ukr).
32. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 20 - 24 (ukr).
33. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 74, arkush 7 - 10 (ukr).
34. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 64, arkush 13 - 17 (ukr).
35. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush 42 - 47 (ukr).
36. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush 44 (ukr).
37. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush 60 (ukr).
38. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush 2 (ukr).
39. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush 3 (ukr).
40. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 18 - 19 (ukr).
41. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 64, arkush 13 - 17 (ukr).
42. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 63, arkush Арк. 44 (ukr).
43. State Archives of Transcarpathian region, fond 1, opys 33, sprava 59, arkush 15 - 16 (ukr).

© Чура Василь

Надійшла до редакції 12.09.2013